

салымдарының 25% - ын қайтарады. Субсидиялардан үнемдеген ақшаны, яғни, 40 млрд теңге, осы салаға бағыттайды, бірақ инвестициялық субсидия түрінде.

Экспорттың одан әрі өсуі үшін астықты макарон өнімдеріне, крахмалға, дән маңызына, глютенге және тіпті органикалық химиялық талшыққа терең қайта өңдеуге трендті жалғастыру қажет. Мұндай жобалар Қапшағай, Тайынша қалаларында іске асырылды. Қазір Қостанайда қуатты жоба құрылыс сатысында.

2020 жылға қарай ауыл шаруашылығы дақылдарын 22,5 млн га жерге орналастыру жоспарлануда, бұл 2019 жылғы деңгейден 240 мың га артық болады. Майлы, азықтық, көкөніс-бақша дақылдары мен картоп алқабы ұлғайтылатын болады.

Әдебиеттер

1. <https://stat.gov.kz/>
2. Кундиус, В. А.. Экономика агропромышленного комплекса: учебное пособие для системы доп. проф. образования; доп. МСХ РФ [Текст] / В. А. Кундиус. - М.: Кнорус, 2013.
3. moa.gov.kz
4. Сильванович, В.И. Сельскохозяйственное производство: базисные факторы, основные результаты и условия инновационного развития: монография / В. И. Сильванович. – М: ГГТУ, 2017. – 210 с.

УДК 338.43.01

АСТЫҚ ӨНДІРІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТИІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

А.М.Есиркепова, Қ.Т. Калдыкозова

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Шымкент қаласы бойынша филиалы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ., Қазақстан

***Резюме.** Зерновое производство является основой аграрного сектора экономики и отраслей АПК. Объемы производства и переработки зерна оказывают существенное влияние на структуру потребления ресурсов и формированию валового внутреннего продукта страны. Повышение организации зернового производства является одной из актуальных проблем и открывает дальнейшие возможности для успешного ее решения, ускорения темпов развития производства.*

***Summary.** Grain production is the basis of the agricultural sector of the economy and agribusiness sectors. The volume of grain production and processing has a significant impact on the structure of resource consumption and the formation of the country's gross domestic product. Improving the organization of grain production is one of the most pressing problems and opens up further opportunities for its successful solution, accelerating the pace of production development.*

***Түйін сөздер:** астық өндірісі, астық өндірісін ұйымдастыру, жаздық және күздік дақылдар*

Астық өндірісі өсімдік шаруашылығының басқа салаларының арасында ерекше орын алады. Астық адам тағамының негізі болып табылады, өйткені бұл тек нан және ұн өнімдерінің кең ассортименти ғана емес, сонымен қатар сүт, ет, жұмыртқа және басқа да өнімдерді өндіру көзі, өйткені концентрантталған азық-түлік жануарлар мен құстарды азықтандыру рационының құрамдас бөлігі болып

табылады. Астық өндірісіне, сондай-ақ, жекелеген аудандардың техникалық, астық дақылдарын өсіруге мамандануы да байланысты, өйткені азық-түліктік, сондай-ақ жемдік астық жетіспеген жағдайда, бірінші кезекте астық дақылдары тобының егістік алқаптарын кеңейтеді.

Астық-аграрлық нарықтың тұрақты жұмыс істеуін және елдің азық-түлік қауіпсіздігін айқындайтын маңызды стратегиялық өнім.

Астық өндірісі – ауыл шаруашылығының барлық салаларының, сонымен қоса өнеркәсіптің көптеген қайта өңдеу салаларын дамытудың басты және шешуші негізі.

Астықтың халық шаруашылығындағы маңызы, ең алдымен астық өнімдерінің қасиеттері мен тағамдық құндылығын өзгеріссіз, белгілі бір жағдайларда ұзақ сақтай алу қабілеті, сондай-ақ олардың жоғары тасымалдылығы сияқты ерекше қасиеттеріне байланысты үлкен дәрежеде өсуде. Астық өнімдері және одан алынған азық-түлік өнімдері басқа азық-түлікпен салыстырғанда арзан болып табылады. Осы артықшылықтардың барлығы астық өнімі мен оны қайта өңдеу өнімдерінің тамақтанудағы маңызы мен орнын тарихи түрде анықтады. Яғни, астық өнімі адамның жаппай және күнделікті тұтынатын өнімдеріне айналды [1].

Біздің елімізде басты азық-түлік мәдениеті - бидай. Қазақстан ауыл шаруашылығы дақылдарының экспорты бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады. Соның ішінде арпа мен бидайдың үлесі жоғары. 2018 жылдың 11 айында ғана еліміз шетел нарығына 862 миллион доллардан астам соммада, шамамен 5,5 миллион тонна астық өнімін жөнелтті. Бүгінгі таңда қазақстандық бидай әлемнің 70 еліне жөнелтілуде. Импорттаушылардың арасында Ауғанстан, Иран, Түркіменстан сияқты елдер бар. ҚР-да азық-түлік мақсаттарына бөлінетін астық өндірісінің жалпы көлемінде ғылыми негізделген тұтыну нормалары бойынша бидай 85,2% – ға жуығын, арпа-7,9% - ды, жарма (күріш, қарақұмық, бұршақ, үрме бұршақ, жасымық) - 4,01% - ды алуы тиіс. Ал, 2,89 % сұлы, жүгері, қара бидай, тары, масақ қоспасы.

Нан және нан өнімдері халықтың басым бөлігі үшін маңызды азық-түлік болып табылады, ал калориялығы бойынша адам рационындағы барлық азық-түлік балансының жартысына жуығын алады. Астықты қайта өңдеу өнімдерінің (нан, ұн, жарма) есебінен тамақтанудың жалпы калориялығының 40% - ға жуығы, ақуызға қажеттіліктің 50% - ға жуығы, көмірсуларға қажеттіліктің 60% - ы қамтамасыз етіледі. Егер де халық тұтынатын мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге кететін астық жемінің үлесін ескерсек, онда азық - түліктің калориялығындағы астық пен оны қайта өңдеу өнімдерінің үлесі (алкогольді сусындарсыз) 56% - ға дейін, ал тұтынылатын ақуызда-90% - ға дейін, көмірсуларда-62% - ға дейін өседі.

Астық дақылдары биологиялық құндылығы бойынша азық - түлік арасында бірінші орында тұр. Бұл ақуыз бен көмірсулардың, сондай-ақ В тобының витаминдері мен минералды тұздардың негізгі массасының құрамында болуымен байланысты. Сонымен, астық өнімдеріндегі ақуыздың құрамы: күріште – 7,3 %, қара бидайда – 9,9, сұлыда – 10,1, бидайда – 12,7 %, күріште-95

%, ал бидайда-87% құрайды. Астық өнімдерінің негізгі түрлері 2% май және 65-67 % көмірсулардан тұрады [2].

Астық өнімдерін үш ботаникалық тұқымдастарға - дәнді, қарақұмық және бұршақ тұқымдастарына бөліп қарастырады.

Дәнді дақылдар тұқымдастары (Graminial): бидай, қара бидай, сұлы, жүгері, күріш, тары, сорго - бір жапырақты өсімдіктердің класы. Дәнді дақылдардың екі түрі бар – жаздық және күздік. Жазғы өсімдіктер көктемде егіледі, жаз айларында олар дамудың толық циклынан өтіп, күзде өнім береді. Күздік өсімдіктер күзде егіледі, қыс басталғанға дейін олар өседі, ал көктемде өзінің өмірлік циклын жалғастырады және жаздық өсімдіктерге қарағанда бірнеше ерте піседі. Күздік және жаздық пішінде бидай, қара бидай, арпа және тритикале бар. Барлық қалған дақылдар тек жаздық болып табылады. Күздік сорттар, әдетте, жоғары өнім береді, алайда оларды қар жамылғысы жоғары және өте жұмсақ қысы бар аудандарда өсіруге болады.

Қарақұмық тұқымдастары (қос жапырақты өсімдіктер класы) астық шаруашылығында тек қарақұмық жатады (FagopyrumMill).

Бұршақты дақылдар: (Leguminosae), Қос жапырақты өсімдіктер класы. Біздің елімізде біржылдық шөпті өсімдіктер бар, олар-бұршақ, үрме бұршақ, соя, жасымық, шина, нут, бұршақ, вигна.

Астық дақылдардың өндіруді ұйымдастыру кезінде негізгі технологиялық кезеңдер: топырақты дайындау, дәнді дақылдарды себу, егін жинау болып табылады. Бұл операциялар толығымен механикаландырылған. Сондықтан бұл жұмыстардың уақытылы және сапалы орындалуы астық дақылдар өндірісінің нәтижесін анықтайды.

Астық өндірісін ұйымдастыру-бұл астық дақылдарының өсуі үшін жақсы жағдай жасауға және мол өнім алуға бағытталған шаралар жүйесі. Астық өндірісінің тиімділігіне үлкен әсер беретін қарқынды технологияларды қолдану үлкен маңызға ие.

Астық саласындағы барлық басты жұмыс процестері толық механикаландырылғанына қарамастан, барлық шаруашылықтар оларды ұтымды мерзімде өткізбейді. Бұл әртүрлі себептерге байланысты, оның ішінде ұйымдастыру. Аймақтық қабілетіне және өңделетін астық дақылына байланысты әртүрлі технологияны пайдаланады.

Күздік астық дақылдарын өсірудің қарқынды технологиясы ең алдымен қолда бар материалдық – техникалық ресурстарды барынша шоғырландыруға және жоғары тиімді пайдалануға негізделеді. Қарқынды өңдеу барлық ауа райы жағдайында жоғары өнім алуға мүмкіндік беретін агротехникалық, ұйымдық-экономикалық шаралардың толық кешенін қолдануды көздейді. Ол материалдық-техникалық ресурстардың дақылдарды өсіруге, жоғары сапалы тұқымдарды себуге жоғары шоғырлануын, тыңайтқыштардың ғылыми негізделген нормаларын, өсімдіктерді қорғаудың тиімді құралдарын енгізуді, ауыл шаруашылығы жұмыстарын жүргізудің мерзімдері мен дәйектілігін нақты сақтауды болжайды. Бұл ретте істің табысы технологиялық тәртіптің нақты

сақталуына және өнімді бағдарламамен өсіруге байланысты. Осы талаптарды сақтау астық шаруашылығының тиімділігін едәуір арттыруды қамтамасыз етеді.

Қарқынды технологияның мәні астықтың жақсы сапасымен жоғары өнімді түрлерді өңдеуден, топырақта олардың құрамын ескере отырып, өсімдікті минералды қоректену элементтерімен жоғары қамтамасыз етуден, вегетация кезеңінде азотты тыңайтқыштарды қолданудан, өсімдіктерді арамшөптерден, зиянкестерден және аурулардан қорғаудың кіріктірілме жүйесінен, топырақты эрозиядан қорғауға бағытталған барлық технологиялық тәсілдерді заманауи және сапалы орындаудан тұрады. Қарқынды технологияның мақсаты астық өнімділігінің елеулі өсуі және қасиеттерін арттыру болып табылады. Астық өнімділігінің өсуі көбінесе ұрығы сапасына байланысты [3].

Астық өндірісін арттырудың үлкен резерві химияландыру болып табылады. Тыңайтқыштардың негізделген мөлшерін енгізу өнімділіктің 30-50% - ға өсуіне ықпал етеді. әсіресе жоғары тиімділікке топырақ типі мен дақылдардың түрін ескере отырып, ғылыми негізделген дозаларда органикалық және минералды тыңайтқыштарды дұрыс аралас пайдалану кезінде қол жеткізіледі.

Жобалық өнімділікті есептеу өткен бірнеше жыл ішіндегі өнімділіктің негізінде орташа деңгейі есептеледі және оған агротехниканы, тұқымдық материалдың сапасын жақсарту, жаңа неғұрлым өнімді сорттарды және басқа да факторларды игеру есебінен жоспарлы кезеңде алынуы мүмкін кейбір өсім қосылады.

Астық өндірісін ұйымдастыруды арттыру өзекті проблемалардың бірі болып табылады, оны табысты шешу оның даму қарқынын жеделдету үшін одан әрі мүмкіндіктер ашады. Астық шаруашылығын дамытуға көп жағдайда барлық ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі де, оның қаржылық әл-ауқаты да байланысты. Астық өндірісін ұлғайтудың, оның тиімділігін арттырудың маңызды факторы астық нарығын қалыптастыру болып табылады.

Астық өндірісін жақсарту үшін ішкі және сыртқы резервтерді іздестіру керек. Ішкі резервтерге шаруашылықта анықталатын және оларды пайдалану оның күшімен және қаражатымен жүзеге асырылуы мүмкін резервтер жатады. Сыртқыға әрекеті мен пайдаланылуы тікелей шаруашылыққа тәуелді емес резервтер жатады. Сондай-ақ, осы резервтерді пайдалану шаруашылыққа ғана емес, сонымен қоса салалар қызметінің тиімділігін арттыруға әкелуі мүмкін. Бұл резервтерді анықтау және пайдалану тікелей шаруашылық жүргізу субъектісіне тәуелді емес, бірақ ол олардың жұмыс нәтижелеріне елеулі әсер етуі мүмкін [4].

Астық дақылдар өндірісін ұлғайту резервтерінің көздері мыналар болып табылады: егістік құрылымын жетілдіру, түсімділікті арттыру, тыңайтқыштарды енгізу мөлшерін ұлғайту, олардың өтімділігін арттыру, дақылдардың неғұрлым өнімді сорттарын енгізу, өнімді жинау кезінде өнім шығындарын қысқарту, шабындықтар мен жайылымдарды жақсарту, инновациялық технологияларды қолдану.

Астық дақылдардың өнімін өндіруді ұлғайту егіс алқаптарының құрылымын жақсарту арқылы қол жеткізуге болады (жалпы егіс алқаптарында неғұрлым өнімді дақылдардың үлесін арттыру).

Өндірісті ұлғайтуға қарқынды жолмен де қол жеткізуге болады – бұл қазіргі кезеңдегі ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың басты бағыты. Ең алдымен, бұл астық дақылдары өнімділігінің өсуі. Осылайша, әрбір шаруашылықта дақылдардың өнімділігі алдыңғы орындардың бірін алады және ауыл шаруашылығы өнімін өндіруші барлық дақылдардың өнімділігін үнемі арттыруға ұмтылуы тиіс.

Шаруашылықта өнімділіктің өсуіне келесі шаралар арқылы қол жеткізуге болады:

- егілуге, аурулар мен зиянкестерге төзімді астық дақылдарының жоғары өнімді сорттары мен будандарын пайдалану;

- технологиялық нормалар мен мерзімдерге сәйкес тыңайтқыштарды енгізу арқылы өсімдіктердің тағамдық режимін оңтайландыру, бұл бағдарламаланған егіннің алынуына кепілдік береді;

- өсімдіктерді аурулардан, зиянкестерден және арамшөптерден қорғаудың интеграцияланған жүйелерін қолдану;

- өндірісті кешенді механикаландыру негізінде барлық технологиялық тәсілдерді уақытылы және сапалы орындау;

- ұжымның материалдық мүдделілігін арттыру нәтижесінде.

Астық дақылдарының жалпы өнімін өндіруді ұлғайтудың негізгі көзі өнімділіктің өсуі болып табылатындықтан, есептеуді өнімділікті арттыру резервін анықтаудан бастаған жөн.

Астық өнімділігі көп жағдайда ұрық сапасына байланысты. Ұрық материалының сапасын арттыру-дәнді дақылдардың, шөптердің, техникалық, майлы және көкөніс дақылдарының тұқым шаруашылығындағы негізгі мәселелердің бірі.

Ұрықты себу үшін стандарттың бірінші сыныбынан төмен емес, репродукциясы бірінші санаттан төмен емес дәріленген ұрықтарын ғана пайдаланған жөн.

Ұрықты егуге дайындауда-ұрықты дәрілеу міндетті болып табылады. Себу нормасын анықтау кезінде күтілетін өнімді бұта тұқымдарының санына пайызбен өсірілген өсімдіктердің орташа өміршеңдігі және күтілетін өнімді бұта алаңының бірлігіне жеміс беретін сабақтардың жоспарланған оңтайлы тығыздығына негізделеді.;

Егудің нормалары мен мерзімдері - өнген тұқымдарды себудің болжамды нормалары 5-6 млн/га; қарқынды технологиялар бойынша өсіру кезінде, сондай - ақ тұқымдық мақсаттарға себу нормасын 4-4,5 млн/га дейін төмендетеді. жақсы бөлінген, тегістелген және тегістелген топырақ. Жеткіліксіз - дақылданған топырақта немесе топырақтың ылғалдылығы төмендеген жағдайда тұқым себу нормасын керісінше 6,5-7 млн/га дейін арттырады. Тұқым себудің оңтайлы тереңдігі орташа және ауыр топырақта 2-3 см, жеңіл және шымтезек топырақта 4-5 см жеткілікті ылғалдылықта. Мұндай тереңдікке тұқымдардың негізгі мөлшерін жақсы бөлінген, тегістелген және тегістелген топырақта ғана алуға болады. Егудің оңтайлы мерзімдері 10-15 күндермен шектеледі, оларды ауданның әрбір аймағы бойынша жеке белгілейді. 19-25 тамыз аралығы егудің

болжамды мерзімдері болып табылады. Күздік дақылдар үшін оптималды уақыттан ертерек немесе кеш егу егіннің жетіспеуіне алып келеді. Қазір шаруашылықтарда негізінен 1-ші сыныпты тұқымдар егіледі, алайда олардың 10%-ы 2-ші сыныпқа жатады, өнгіштігі төмен (92%). Демек, себу нормасының 5...10% мөлшеріндегі тұқымдардың тұрақты артық жұмсалуды. Стандартқа сәйкес келетін салқындатылған тұқымды ғана себу тұқым шығынын қысқартуға және өнімділікті 20-25% - ға арттыруға мүмкіндік береді.

Астық дақылдары өндірісін көбейтуді есептегенде өнімділіктің өсуі есебінен минералдық тыңайтқыштарды қосымша енгізу мүмкіндігін қарастырады. Қосымша минералдық тыңайтқыштарды енгізуден астық дақылдары өнімін өндіруді ұлғайту тыңайтқыштардың мөлшері мен сапасына, олардың құрылымына, топыраққа енгізудің мерзімдері мен тәсілдеріне байланысты. Өсімдіктердің тамақтану элементтеріне қажеттілігі тұрақты емес, өнімді қалыптастыру процесінде өзгереді.

Орташа алғанда, орташа құнарландырылған топырақта 1 гектардан 40 ц күздік бидайдың бағдарламаланған өнімін алу үшін мынадай минералдық тыңайтқыштардың мөлшерін енгізу қажет: азот - 100-120 кг; фосфор - 90-120 кг; калий - 80-100 кг [5-6].

Мысалы, 2018 жылы соңғы 5 жыл бойынша жалпы астық жинаудың абсолюттік максимумы алынды, ал 2019 жылы жаздың ыстық болуына байланысты күрт төмендеді.

Бұл мән-жайлар экономикалық тиімділікті анықтаудың қаралған тәсілдерінің жетілмегендігін анықтады. Атап айтқанда, 2018 жылдың рекордтық өнімін ала сала барынша тиімді жұмыс істейді деп айтуға болар еді, алайда, аграрийлер бұрын-соңды болмаған астық профицитіне тап болды, бұл сатып алу бағасының төмендеуіне әкеліп соқты. Өндірушілер алдында таңдау тұрды: астықты өзіндік құнынан төмен сатып, шығындарды қалай да өтеу, немесе оны келесі жылы бағаның өсуіне үміттеніп, сақтауға қалдыру.

Көпшілігі проблеманы шешудің бірінші нұсқасын таңдады, өйткені астық өндірушілердің негізгі үлесінде осыншама астық көлемін сақтауға мүмкіндігі болмады, ал элеваторда сақтау үшін қаражат болмаған. Жаздың ыстық болуына және ылғалдың жетіспеушілігіне байланысты 2019 жылы астық өнімділігі төмендеп, жалпы түсім төмендеді, ал баға көтерілді. 2018 жылы астықты өткізбей, 2019 жылды күтіп және ең бастысы оны сақтай алған адам ұтыста қалды. 2018 жылдың күзінде астықтың барлық көлемін сату мүмкін емес екені түсінікті болған кезде, ұйымдар алдында астықты сақтау қажеттілігі пайда болды, алайда өз қоймаларының болмауы, элеваторлық жүйенің жетілмегендігі, баламалы тәсілдер мен сақтау технологияларын білмеу өндірушілерге қиыншылықтар туғызды.

Нәтижесінде ең көп астық өндірген адам емес, табиғи және құндық мәндегі шығыны аз болған, яғни өзі үшін оңтайлы мөлшерде астық өндірген адам тиімді жұмыс істеді. Сонда экономикалық тиімділіктің негізгі құрылымы, яғни өлшемдері 1-кестедегідей болады және экономикалық тиімділіктің әрбір өлшемі

өндіріс процесін барынша толық сипаттайтын көрсеткіштер тобымен сипатталады (1-кесте).

Кесте 1. Астық өндірудің экономикалық тиімділік көрсеткіштері

Өлшемдер	Көрсеткіштер
Өзара алмасатын ресурстардың оңтайлы үйлесімі	Еңбек өнімділігі
	Еңбек сыйымдылығы
	1 тракторға арналған егістік алаңы га
	1 комбайнға егістік алқабы
	1 тракторшы - машинистке техника жүктемесі (дана)
	1 комбайнға арналған көлік құралдарының саны(дана)
	Ресурсты беру, ресурс сыйымдылық (теңге)
Өнімнің оңтайлы саны	1 га астық өнімділігі
Шығындардың ең аз саны	1 ц астықтың өзіндік құны (теңге)
	1 га-ға еңбек шығындары
Өзін-өзі қаржыландыру мүмкіндігі	Тауар деңгейі %
	Өндіріс және сату рентабельділігі
	Таза кіріс және жалпы кіріс
	1га-ға түскен түсім мен пайда (тенге)
	Шығындардың өтелімділігі(теңге)
Қажеттіліктерді барынша қанағаттандыру	1 тұрғынға азық-түлік астығының және ұнның саны(ц)
	Малдың 1 шартты басына арналған жемдік астықтың саны
<i>Ескерту – Әдебиет негізінде құрастырылды [3]</i>	

Экономикалық тиімділікті анықтаудың осы тәсілі мынадай міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- қазіргі жағдайда ұйымның кеңейтілген астық өндірісін жүргізу мүмкіндікерін анықтау;
- шектеулі ресурстарды олардың өзара алмасуы контекстінде пайдаланудың ең жақсы нұсқасын белгілеу;
- астық өндірудің балама тәсілдері кезіндегі шығындарды салыстыру және ең оңтайлысын таңдау;
- шығарылатын өнімнің қажетті санын оған деген қажеттілікті өндірістік мүмкіндіктермен салыстыра отырып анықтау.

1-кестенің мәліметтері бойынша астық өндірудің экономикалық тиімділігі көрсеткіштер жүйесімен сипатталады. Оның ішінде негізгілері: өнімділік (ц/га), еңбек өнімділігі (ц /адам), өзіндік құн (тг / ц), жалпы және таза табыс, 1 га егіске, 1 балл-гектарға, 1 ц астыққа, 1 адамға , 1 тенге шығынға және 1 тенге жалпы өнім. Құндық көрсеткіштер өнімнің тек қана сан айырмашылығын ғана емес, сонымен қоса, өнім ассортиментіндегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік бере алатындықтан бағалы болып табылады. Олар негізгі өнімді (астық) ғана емес, сонымен қатар жалпы дәнді дақылдарды (негізгі және жанаспалы өнімді:

сабанды және т.б. ескере отырып) өндірудің экономикалық тиімділігін объективті анықтауға мүмкіндік береді. Жемдік астықты немесе жемдік дәнді дақылдарды өндіру тиімділігінің көрсеткіштерін құру кезінде өнім оның жемдік құндылығын ескере отырып, яғни жемдік бірліктерге және қорытылатын протеинге қайта есептегенде алынады.

Азық-түлік немесе жемдік астықта жұмыс істейтін өнеркәсіптік кәсіпорындарда дайын өнім өндірісінің экономикалық тиімділігі де көрсеткіштер жүйесімен сипатталады.

Олардың негізгілері мыналар: еңбек өнімділігі (өнеркәсіптік-өндірістік персонал қызметкерлерінің орташа жылдық санына салыстырмалы бағадағы тауар өнімінің сомасы); негізгі қорлар бойынша қор қайтарымдылығы (негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құнының 1 тенге салыстырмалы бағадағы тауар өнімінің сомасы); айналым қорлары бойынша қор қайтарымдылығы (нормаланатын айналым қаражатының орташа жылдық құнының 1 тенге салыстырмалы бағадағы тауар өнімінің сомасы); өнімнің материал сыйымдылығы (1 тенге тауар өнімінің амортизациясыз материалдық шығындардың сомасы); айналым қаражаты айналымының саны (орташа жылдық есептеудегі нормаланатын айналым қаражаты сомасына тауар өнімінің сомасы (тг.); күндер бойынша нормаланатын айналым қаражатының айналымдылығы (күнтізбелік күн санын айналым қаражаты айналымының санына жылына қатынасымен); пайда нормасы (негізгі қызметтен пайда сомасының негізгі өндірістік қорлар мен нормаланатын айналым құралдарының орташа жылдық құнына қатынасы); рентабельділік.

Осы өнімді шикізат ретінде пайдаланатын өнеркәсіп кәсіпорындарының немесе өсімдік шаруашылығындығы басқа өнім түрлерін қндіру кезінде экономикалық тиімділігін анықтау үшін осыған ұқсас көрсеткіштер жүйесі құрылады.

Әдебиеттер

1. Зуева Е.И., Лиховцова Е.А. Экономика сельского хозяйства: краткий курс лекций //ФГБОУ ВО Саратовский ГАУ,-Саратов, 2016.
2. Бусел, И.П. Экономика сельского хозяйства: учебное пособие / И. П. Бусел, П. И. Малихтарович. – Минск: Республиканский институт профессионального образования, 2018. – 447 с.
3. Ермалинская, Н.В. Экономика и организация инфраструктуры агропромышленного комплекса: курс лекций / Н. В. Ермалинская. – М: ГГТУ, 2018. – 163 с.
4. Шаронова Е.В. Подход к оценке экономической эффективности производства зерна/ Е.В.Шаронова.// Молодой ученый.-2014.- №18(77).
5. Хомутишникова Татьяна Владимировна. Резервы и пути повышения эффективности производства и переработки зерна : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 / Хомутишникова Татьяна Владимировна; [Место защиты: ФГОУВПО "Российский государственный аграрный университет - МСХА им. К.А. Тимирязева"]. - Москва, 2009.
6. Кузнецов, В.В. Экономика сельского хозяйства / В.В. Кузнецов – Ростов-на-Дону: Феникс, 2018. – 352 с.